

УДК 005.33:338.43.02:631.1

Кушнір С.О.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Запорізького національного університету

АНАЛІЗ РИЗИКІВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ ТА МЕТОДІВ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ

З метою управління ризиками визначено специфічні для аграрного комплексу риси та основні джерела інформації, що використовується при ідентифікації ризиків. Охарактеризовано види ризиків, які притаманні саме сільськогосподарським підприємствам України. Особливу увагу приділено ризику розкрадання: вилучення майна; протиправність вилучення; незаконність вилучення; безплатність вилучення. Розглянуто найпопулярніші рейдерські схеми, які використовуються в аграрному секторі. Наголошено, що саме недооцінювання впливу підприємницького ризику при розробці стратегії підприємства та прийнятті управлінських рішень, стримує не лише розвиток підприємства, а й призводить до застою економічної системи взагалі. Виділено етапи процесу здійснення управління ризиками на підприємстві. Систематизовано методи управління ризиками аграрних підприємств. Визначено превентивні заходи уникнення ризику, що поділяються на дві групи: універсальні та спеціальні, серед яких основними дієвими засобами протидії та запобігання ризикам є лімітування, диверсифікація, хеджування та страхування.

Ключові слова: сільське господарство, ризики, ринкові ризики, виробничі ризики, агроекологічний ризик, розкрадання, рейдерство, ризик-менеджмент, стратегічне управління.

АНАЛИЗ РИСКОВ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАИНЫ И МЕТОДОВ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ И ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ

Кушнір С.А.

В целях управления рисками определены специфические для аграрного комплекса черты и основные источники информации, используемой при идентификации рисков. Охарактеризованы виды рисков, присущих именно сельскохозяйственным предприятиям Украины. Особое внимание уделено риску хищения: изъятие имущества; противоправность изъятия; незаконность изъятия; безвозмездность изъятия. Рассмотрены популярные рейдерские схемы, которые используются в аграрном секторе. Отмечено, что именно недооценка влияния предпринимательского риска при разработке стратегии предприятия и принятии управленческих решений, сдерживает не только развитие предприятия, но и приводит к застою экономической системы вообще. Выделены этапы процесса осуществления управления рисками на предприятии. Систематизированы методы управления рисками аграрных предприятий. Определены превентивные меры во избежание риска, которые делятся на две группы: универсальные и специальные, среди которых основными действенными средствами предотвращения рисков является хеджирование, диверсификация, лимитирование и страхование.

Ключевые слова: сельское хозяйство, риски, рыночные риски, производственные риски, агроэкологический риск, хищения, рейдерство, риск-менеджмент, стратегическое управление.

ANALYSIS OF RISKS OF UKRAINE'S AGRARIAN SECTOR AND METHODS OF PREVENTION AND RESPONSE

Kushnir S.O.

It is determined that the agrarian sector of Ukraine is marked by increased risk. For the purpose of risk management, specific features of the agrarian complex and the main sources of information used for risk identification have been identified. Types of risks that are specific to Ukrainian agricultural enterprises are characterized. Particular attention is paid to the risk of theft: seizure of property; wrongful removal; illegality of removal; free removal. The most popular raider schemes used in the agrarian sector are considered. The most popular raider schemes that are used in the agrarian sector are considered, including the seizure of land plots and harvesting foreign crops or their own sowing, seizure of crops through government contractors, obtaining a tax credit (VAT reimbursement rights). It is emphasized that the underestimation of the influence of entrepreneurial risk in the development of the enterprise strategy and management decisions, not only hinders the development of the enterprise, but also leads to stagnation of the economic system in general. The stages of the process of implementing risk management at the enterprise are highlighted. Risk management methods of agricultural enterprises have been systematized. Preventive risk avoidance measures are divided into two groups: universal and special, among which the main effective means of counteracting and preventing risks are limitation, diversification, hedging and insurance. The conclusions drawn as a result of the systematization of information are aimed at improving the process of risk management of the agro-industrial complex of Ukraine.

Keywords: agriculture, risks, market risks, industrial risks, agri-environmental risk, theft, raiding, risk management, strategic management.

Постановка проблеми. Аграрний сектор відіграє важливу соціальну роль у глобалізаційному розвитку держави, що дозволяє зіставити дану сферу на рівний план порівняно із високоіндустріальними і технологічними сферами, які формують високу додану вартість. Слід відзначити, що експорт технологій та інновацій в аграрній сфері дозволяє зайняти країні лідируючі позиції в глобальному середовищі.

Ефективність аграрного виробництва, конкурентоспроможність продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках залежать також від якості аналізу, можливо допустимого рівня ризиків та засобів хеджування, для чого доцільно використання також науковообґрунтованих методів управління ними. Водночас розвиток різноукладності в умовах ринку ставить підвищені вимоги до класифікації та оцінки ризиків, що в подальшому прямо пропорційно відображається на результатах роботи галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день ряд вчених вивчає питання ризиковості бізнесу, в тому числі сільського господарства. Відомі прізвища наступних науковців, серед яких Євтушенко Г.В. [1], Гришової І.Ю. [2; 3], Галицького О.М. [4], Лівінського А.І., Дяченко О.П., Гнатєвої Т.М. [5], Давидюк О.О. та інші. При цьому подальшого аналізу потребує удосконалення класифікації та засобів запобігання ризикам саме в сільському господарстві України.

Мета статті. Стаття присвячена систематизації та аналізу класифікації специфічних для аграрного сектору ризиків та загроз сталого функціонування аграрного сектору, а також сучасних дієвих засобів запобігання ризикам.

Виклад основного матеріалу. Аграрний сектор України – одна з основних галузей народного господарства. Продукція галузі постійно йде на експорт у десятки країн, якість та цінова політика відкривають нові ринки збуту. Однак ця галузь відрізняється значними ризиками, серед яких, наприклад, ринкові і виробничі. Схему специфічних для аграрного комплексу ризиків подано на рис. 1.

Виробничі – це кліматичні, природні, урожайні, технологічні, ринкові – це маркетингові, цінові, ризики майнової безпеки – це ризик втрати майна в результаті стихійного лиха, ризик аварійних ситуацій, ризик рейдерства, ризик пограбування та диверсій.

різною технікою, захисними засобами для рослин, грамотними спеціалістами, добривами тощо.

Кліматичні та природні – це різні природні умови, а також зміни клімату: бурі, потоки, суші, пожежі та інші умови, які руйнують урожай або псують їх значну частину. До цієї групи ризиків можна віднести багато хвороб тварин і рослин, нашествия паразитів тощо.

Ризик, пов'язаний з втратою майна в результаті стихійних лих може статися внаслідок пожежі, удару блискавки, повені, селі, землетруси, бурі, зливи чи граду.

Пожежа – найбільш часте лихо, яка серйозно зашкоджує власності громадян і організацій. Удар блискавки – стихійне явище, що відбувається в результаті сильних електричних розрядів між хмарами і землею. Досягаючи землі, блискавка викликає пожежі та руйнування. Для запобігання будівель і споруд від блискавки встановлюються громовідводи (громовідводи) [6].

Повінь – значне затоплення місцевості внаслідок підйому рівня води в річці, озері або морі. Повені зазвичай бувають під час весняних паводків, заторів льоду, випадання великої кількості опадів у вигляді дощу або снігу, інтенсивного танення снігу і льодовиків в горах. Для зменшення втрат при повенях необхідно евакуювати людей і майно в інші місця.

Сель – потужний гірський потік, що виникає при утворенні озер в гірських западинах або різкому підйомі рівня води в гірських річках і озерах внаслідок випадання за короткий час значної кількості опадів, інтенсивного танення льодовиків і снігу. Прорвавши природну або штучну перемичку, стрімкі потоки води, подібно до лавини, падають вниз, захоплюючи за собою величезні маси гірських порід, руйнуючи мости, будівлі, дороги [6].

Ризик втрати майна в результаті дій зловмисників може проявлятися в формах розкрадань і диверсій. Розкрадання – вчинене з корисливою метою безоплатне вилучення та (або) звернення чужого майна на користь винного або інших осіб, які заподіяли збитки власнику чи іншому власникові цього майна (тимчасовому власнику). Розкрадання – це завжди майнове злочин, оскільки саме майно є тут предметом злочину.

Виділяють чотири ознаки розкрадання: вилучення майна; протиправність вилучення; незаконність вилучення; безплатність вилучення.

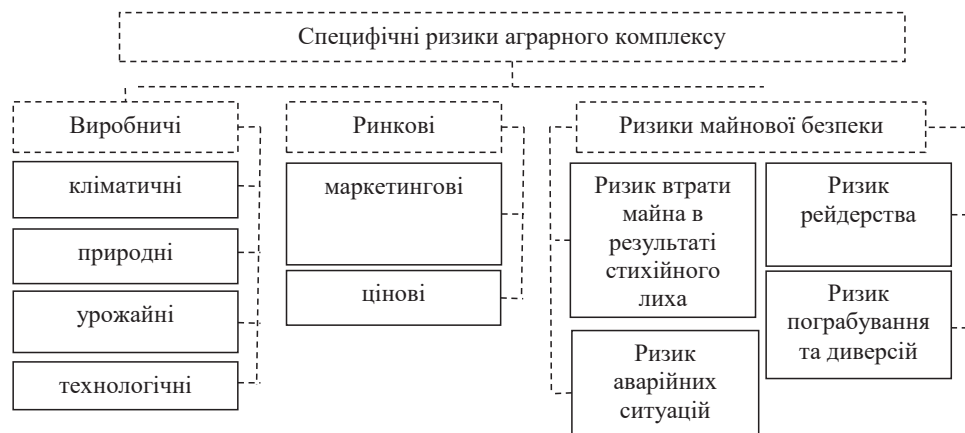

Рис. 1. Схема специфічних ризиків аграрного комплексу

Джерело: побудовано автором

Ринкові – це проблеми, пов'язані з цінами, маркетингом, фінансами, перевезеннями та іншими проблемами, які можуть виникнути на ринку збуту. Маркетинговий ризик – це подорожчання вартості товару, а також відсутність хорошої транспортної та ринкової інфраструктури.

Цінові ризики в сільському господарстві України – одна з частих проблем. Зважаючи на те, що ціни на продукцію можуть сильно змінюватися за короткий проміжок часу. Це пов'язано з окупністю виробництва, вартість якого залежить від багатьох факторів. Даний ризик можна зменшити за підтримки держави, наявність квот та контрактів.

Актуальними питаннями агропромислового комплексу країни є проблеми, пов'язані з персоналом. На підприємствах комплексу мало співробітників, які підходять до роботи відповідально та ініціативно. Це пов'язано з поганою зацікавленістю у вигляді низької оплати праці.

Завдяки спрощенню процедур реєстрації прав на нерухомість та реєстрації бізнесу кількість випадків рейдерського захоплення бізнесу чи активів підприємства в останні роки значно зросла. Не виключення й аграрний сектор, який на сьогодні вважається найперспективнішим та високоприбутковим бізнесом. Розглянемо найпопулярніші рейдерські схеми, які використовуються в аграрному секторі (рис. 2).

Ризик перший: захоплення земельних ділянок та збір на них чужого врожаю або здійснення власного посіву. Варіанти захоплення земельних ділянок можуть бути примітивними (самовільне незаконне захоплення землі з «тітушками» без будь-яких документів, загін сільськогосподарської техніки з метою збору врожаю тощо), або більш вишуканими. Поширеними є випадки укладання рейдерами договорів оренди паїв чи земельних ділянок з селянами, які вже передали цю ж землю в оренду іншому добросовісному орендарю. Крім того, рейдери через корумпованих реєстраторів (досить часто нотаріусів) в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно реєструють за собою права оренди на відповідні земельні ділянки на підставі підроблених договорів оренди, судових рішень або інших документів. Рейдерам у поміч в цьому суди, які залишилися на тимчасово окупованих територіях (рішення цих суддів, які датовані до лютого 2014 року легко підробити та не просто перевірити).

Сьогодні запроваджено обов'язкову перевірку реєстратором судових рішень на його наявність у відповідному загальнодоступному Єдиному реєстрі судових рішень. Проте, в зазначеному реєстрі в тексті рішення

ідентифікуюча інформація про осіб закрита (наприклад, замість ПІП особи зазначається «ОСОБА_1», замість адреси земельної ділянки – «АДРЕСА_1»). Користуючись цим, на практиці рейдери здійснюють підбірку необхідного рішення, підставляють потрібні дані та підроблюють судові рішення, яке проходить «успішно» перевірку реєстратором при здійсненні незаконних реєстраційних дій [7].

Ризик другий: захоплення врожаю через державних виконавців. Рейдери на підставі підроблених документів звертаються до суду з позовом до підприємства про стягнення нібито існуючої заборгованості. До речі, рейдер цілком законно може викупити таку заборгованість у кредиторів підприємства. В рамках забезпечення позову рейдери отримують судові рішення (ухвалу) про накладення арешту на майно (урожай або іншу сільськогосподарську продукцію). На виконання ухвали державний виконавець відкриває виконавче провадження, в рамках якого вмотивовані виконавці сприяють збору врожаю, вилучають його та передають на зберігання рейдерам. Поки триває розгляд справи в суді, дане майно реалізується третім особам.

Ризик третій: заволодіння податковим кредитом (права на відшкодування ПДВ). Завдяки особливостям в оподаткуванні у багатьох аграріїв вагомим активом є право на відшкодування суми податку на додану вартість. Досить часто такі суми можуть коливатися у сотнях мільйонів доларів [8]. Використовуючи підприємство загальних зборів та договори купівлі-продажу корпоративних прав, у реєстратора рейдери змінюють керівника (а деколи й засновників) підприємства. Далі в податкових органах змінюють електронні ключі для подання звітності та адміністрування ПДВ і шляхом декількох нескладних підставних безтоварних операцій переводять право на отримання відшкодування ПДВ на третю особу. Фізично на підприємство ніхто не нападає, але за декілька днів воно позбавляється значного активу, який в подальшому повернути надзвичайно складно. Сьогодні в Україні діє ціла група осіб-«фахівців», яка спеціалізується на даній схемі рейдерства. Продовженням або іншою варіацією даної схеми є незаконна зміна керівника та засновника підприємства і здійснення активних дій по захопленню та подальшому відчуженню «новим» керівництвом активів підприємства. Такі схеми рейдерства трапляються найчастіше.

Проаналізувавши різні дослідження пропонуємо доповнити, виділити та сформулювати такі класифікаційні групи ризиків, що притаманні підприємствам аграрного сектору України: агроекологічні, вироб-

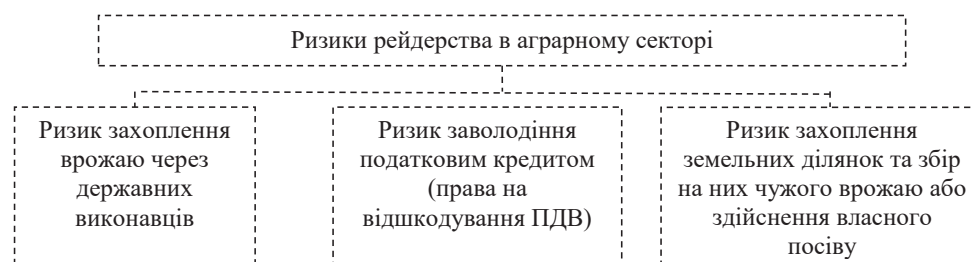

Рис. 2. Ризики рейдерства в аграрному секторі

Джерело: побудовано автором

ничо-технологічні, антропогенні, фінансово-кредитні, інституціональні, ринкові та кадрові. Визначена класифікація ризиків та система результатів дослідження їх джерел дозволить підвищити ефективність ідентифікації, аналізу, оцінки та їх усунення, тобто процесу управління ризиками діяльності агропромислового комплексу України.

На сьогодні постійною проблемою діяльності аграрного сектору є управління підприємницьким ризиком. Тому дуже важливо вміти правильно оцінювати ситуацію та обирати методи управління, які будуть направлені на зниження ризику. Проаналізувавши досвід більшості розвинених країн, можна прийти до висновку, що саме недооцінювання впливу підприємницького ризику при розробці стратегії підприємства та прийнятті управлінських рішень, стримує не лише розвиток підприємства, а й призводить до застою економічної системи взагалі.

Управління ризиками здійснюється за допомогою інструментарію ризик-менеджменту. Згідно стандарту AS/NZS Standard 4360:1999 процес ризик-менеджменту можна визначити як систематичне використання наявних у розпорядженні менеджерів методів, способів і прийомів для вирішення завдань, що стосуються

ризиків: установлення контексту, аналізу (виявлення й оцінки), впливу, моніторингу і комунікації [9]. Дослідивши роботи різних вчених економістів пропонуємо виділити наступні етапи процесу здійснення управління ризиками на підприємстві (табл. 1).

Також існує безліч методів ідентифікації ризиків, методи аналізу якості, методи ефективності використання ресурсів, моделювання, методи управління (стимулювання), методи стратегічного управління та інші. Із усіх існуючих методів, які були наведені вище, пропонуємо виділити наступні методи ризик-менеджменту (рис. 3).

Розглянемо їх більш детально. Превентивні заходи уникнення ризику поділяються на дві групи: універсальні та спеціальні. До універсальних належать такі, що характерні для різних видів ризику і за суттю мають однаковий характер впливу. Наприклад, розробка різних нормативно-регламентуючих документів, забезпечення дотримання трудової, виробничої та технологічної дисципліни тощо. Спеціальні превентивні заходи спрямовані на недопущення окремих видів підприємницького ризику, пов'язаного з можливим зростанням цін, зміною курсу валют або падінням ділової активності.

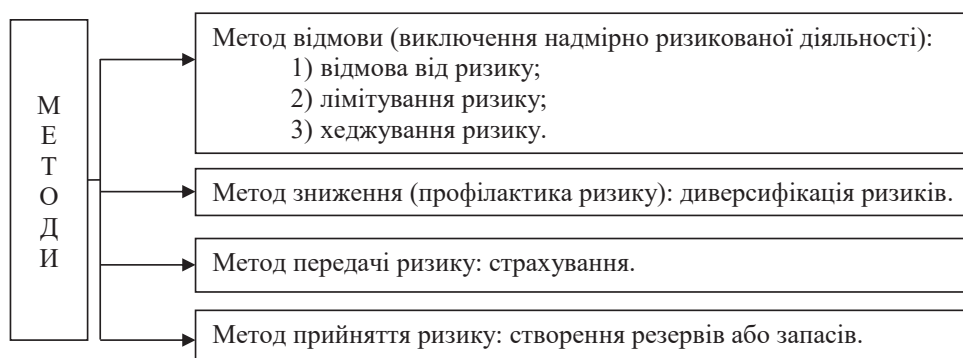

Рис. 3. Методи ризик-менеджменту в аграрному секторі

Джерело: систематизовано автором

Таблиця 1. Етапи управління ризиками

№	Назва етапу	Пояснення
1	Діагностика	На даному етапі здійснюється збір інформації про структуру та властивості об'єкту, визначають стратегічні й тактичні цілі компанії, аналізують стан та перспективи розвитку зовнішнього середовища. Визначення можливих факторів та чинників ризиків передбачає збір та обробку даних по всіх аспектах діяльності організації, відбувається оцінка ймовірності настання ризикових подій, визначення зони підвищеного ризику та ступеня впливу ризику.
2	Ідентифікація та оцінка ризиків	Здійснюється оцінка особливостей діяльності, виявлення зовнішніх і внутрішніх ризиків, визначення специфіки виявлених ризиків, вивчення ймовірності виникнення та розміру економічного збитку, визначення ступеня взаємозв'язку між ризиками, зміни їх у часі, вивчення факторів, що впливають на ризики.
3	Вибір та обґрунтування методів управління ризиками діяльності підприємства	Здійснюється дослідження ймовірних методів: уникнення, зниження, передача, прийняття. Розробка програми ризик-менеджменту.
4	Реалізація розробленої програми ризик-менеджменту	Прийняття та реалізація управлінських рішень.
5	Аналіз результатів і вдосконалення системи управління ризиками	Системна оцінка отриманих результатів, поточний контроль ефективності проведених заходів.

Джерело: систематизовано автором

На підприємствах проводяться заходи, котрі спрямовані на зменшення рівня ризику, серед них можна виділити оптимізацію товарно-матеріальних запасів, зменшення простоїв обладнання, лімітування та інші [10].

Лімітування ризику включає в себе встановлення певного порогу ризикованості підприємства. Якщо можливі наслідки діяльності підприємства перевищують цей поріг, дія виключається зі стратегії фірми.

Хеджування ризику, найбільш актуальний метод сьогодні. При застосуванні даного методу здійснюється дуже швидко реалізація угод, що дозволяє уникнути негативних наслідків валютних коливань.

Диверсифікація ризиків. Полягає у розподіленні вкладень між різними об'єктами інвестування. Використовується для протидії несистематичним ризикам. Завдяки диверсифікації з'являється можливість забезпечити високий прибуток та скоротити рівень економічного ризику одночасно.

Але в той же час нерозумно сформована широкомасштабна диверсифікація може призвести до неефективного використання ресурсів підприємств. Страхування можна віднести до методів передачі відповідальності за наслідки ризику третім особам (страховим компаніям) при збереженні наявного рівня ризику. Даний метод являється одним з найбільш використовуваних інструментів ризик-менеджменту [11].

Для того аби зберегти існуючий рівень ризику можна створювати резервні фонди, брати кредити, позики або державні дотації на компенсування збитків та відновлення виробництва.

Резервування, як метод зниження негативних наслідків від настання ризикованих подій здійснюється через створення відособлених фондів відшкодування

збитків за рахунок частини власних обігових коштів, джерелом відшкодування втрат від настання ризику є прибуток. Такий спосіб є прийнятним, якщо витрати на резервування засобів менші за вартість страхових внесків. За своєю суттю резервування засобів є децентралізованою формою створення резервних (страхових) фондів безпосередньо суб'єктом господарювання. Резервування коштів на покриття збитків може здійснюватись у натуральному вигляді (створення страхових запасів сировини і матеріалів) і у вартісному (на банківських рахунках).

Діяльність підприємств у сфері сільського господарства завжди пов'язана з ризиками. Як показує вітчизняний і зарубіжний досвід, найбільш ефективний механізм ризик-менеджменту на аграрних підприємствах, який давав би змогу нівелювати вплив факторів ризику на врожай, повинен базуватися на страхуванні [1].

Висновки. Сільське господарство, як і будь-яка інша галузь економіки, має свої особливості, що зумовлюють певну специфіку у прояві ризиків. Вітчизняний аграрний сектор володіє значним потенціалом свого розвитку і посідає одне з провідних місць серед країн щодо можливостей експорту сільськогосподарської продукції. Але реалізація існуючого потенціалу можлива лише за умов нейтралізації та мінімізації наявних ризиків, а також досягнення прийнятно допустимого рівня ризиків для аграріїв. Тому правильне управління ризиками є одним з головних завдань у процесі управління діяльністю сектору. Визначена класифікація ризиків та система результатів дослідження їх джерел дозволить підвищити ефективність ідентифікації, аналізу, оцінки та їх усунення, тобто процесу управління ризиками діяльності агропромислового комплексу України.

1. Євтушенко Г.В. *Особливості управління ризиками в аграрному секторі економіки*. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2016/17-2016/12.pdf>.

2. Gryshova I., Kopylenko O., Diachenko O. (2018). *Leading institutional mechanism of the state regulation and the shadow economy*. In: Strielkowski, W. (ed.). *Proceedings of the 2nd International Conference on Social, Economic and Academic Leadership (ICSEAL 2018), Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, vol. 217, pp. 60-68. URL: doi: 10.2991/icseal-18.2018.10

3. Gryshova, I.Yu., Mityay, O.V., Gnatyeva T.M. *Competitiveness of agriculture enterprises as the main factor of sustainable development of agricultural sphere*. Український журнал прикладної економіки. Том 1. № 2. 2016. С. 25-35.

4. Галицький О.М., Лівінський А.І., Дяченко О.П. *Організаційно-економічний механізм державного регулювання аграрного виробництва в Україні. Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 3. С. 93-98.

5. Гнат'єва Т.М., Давидюк О.О. *Механізм забезпечення компліментарності захисту економічних інтересів аграрного виробництва*. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. № 5. 2017. С. 80-89.

6. Отенко І.П., Іващенко Г.А., Воронков Д.К. *Економічна безпека підприємства: навч. пос. Харків: Вид. ХНЕУ, 2012. 252 с.*

7. Козаченко Г.В. *Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія*. Київ: Лібра, 2003. 280 с.

8. Мисливий В.А. *Пропозиція хабара: злочин чи виявлення умислу?* Юридичний вісник України. № 1-2 від 2-15 січня 2010. С. 7.

9. Кириченко О.А., Сідак В.С. *Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання: монографія*. Київ: Університет «КРОК», 2008. 403 с.

10. Панфилова Э.А. *Понятие риска: многообразие подходов и определений. Теория и практика общественного развития*. 2010. № 4. С. 30-34.

11. Литвинов А.І. *Управління ризиками та страхування в системі відтворення і сталого розвитку сільськогосподарського підприємства*. Фінансовий простір. 2015. № 4 (20). С. 159-164.

12. Кушнір С.О., Завальнюк Р.Є. *Проблематика лібералізації та дослідження державного регулювання агропромислового комплексу України*. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Ужгород, 2017. Вип. 11/2017. С. 86-89.